

Prof. SGH dr hab. Elżbieta Firlit
Zakład Socjologii
Instytut Filozofii, Socjologii i Socjologii Ekonomicznej
Kolegium Ekonomiczno-Społeczne
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Warszawa, 14.10.2015

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Tomasza Piechniczka

***Kultura i religijność w życiu miejskiej społeczności lokalnej. Socjologiczne
studium przypadku. Kłodnica w Rudzie Śląskiej***

przygotowanej pod kierunkiem naukowym
Profesora zw. dr. hab. Wojciecha Świątkiewicza

Z socjologicznego punktu widzenia religijność jest wielowymiarowym zjawiskiem społecznym i kulturowym przejawiającym się na wszystkich poziomach życia społecznego, współtworzącym społeczno-kulturowe konteksty i równocześnie podlegającym ich oddziaływaniu. W literaturze przedmiotu wiele napisano o związkach kultury i religijności, o ciągłości i zmianie kulturowych wzorów religijności, o zróżnicowaniu tych wzorów i ich współbrzmieniu z lokalną obyczajowością i tradycją. Nie mniej publikacji socjologicznych dotyczy swoistości tych wzorów w środowiskach wiejskich i miejskich z całą różnorodnością tych ostatnich. W ten bogaty nurt opisu fenomenu religijności i analizy jego związku z kulturą lokalnego środowiska znacząco wpisuje się rozprawa doktorska Pana Tomasza Piechniczka opublikowana w 2015 roku w Katowicach (Wydawnictwo Studio NOA Ireneusz Olsza) w formacie B5, z dopełnieniem wszystkich rygorów publikacji naukowej (dwie recenzje wydawnicze, sygnatura ISBN, informacja o źródłach współfinansowania edycji książkowej), licząca 280 stron.

Przedmiot dysertacji, źródła informacji i procedura badawcza

Przedmiotem obszernej rozprawy doktorskiej jest wielowątkowa relacja kultury i religijności, rozciągnięta na kontinuum ciągłości i zmian zachodzących w nietypowej

społeczności lokalnej Kłodnica, położonej w administracyjnych granicach miasta Ruda Śląska, ale różniącej się znacząco od tego miasta zarówno zagospodarowaniem przestrzeni, infrastrukturą, jak i strukturą społeczną mieszkańców oraz typem więzi społecznych i specyfiką lokalnej tożsamości. Nietypowość lokalnej społeczności, którą Autor określa jako „wieś w mieście” (s.83), była dla Doktoranta jedną z ważniejszych przesłanek wyboru tego miejsca jako pola badawczego wzajemnych związków pomiędzy religią i kulturą, swoistych kulturowych wzorów religijności oraz dociekania przemian jakim owe relacje i wzory podlegają w procesie szerszych zmian społecznych obejmujących obszar całego miasta, a nawet regionu.

Podkreślić należy, że mgr T. Piechniczek swoje autorskie badania empiryczne osadził na szerokim tle teoretycznej analizy zagadnień kultury, tożsamości zbiorowych, więzi społecznych, religii i religijności, kultury religijnej i jej specyfiki w lokalnych społecznościach, w tym społecznościach Górnego Śląska, a także zagadnienia zmiany społecznej. W obszernym i szczegółowym przeglądzie różnych stanowisk teoretycznych (konceptji, orientacji teoretyczno-metodologicznych) dotyczących wymienionych zagadnień i stanowiących zakres tematyczny dwóch pierwszych rozdziałów rozprawy, Autor pokazał dobrą znajomość literatury przedmiotu z zakresu socjologii kultury i socjologii religii oraz umiejętność wyboru z tego obszernego zaplecza teoretycznego zagadnień powiązanych z jego badaniami empirycznymi, użytecznych w analizie i interpretacji uzyskanych wyników. Ta erudycyjność Autora zasługuje na wyróżnienie.

Główny cel autorskich badań empirycznych został w pracy określony jako „wskazanie domniemanych zależności pomiędzy powielaniem przez jednostki określonych wzorów kulturowych, związanych ze sferą religijności, a okresem zamieszkania na terenie parafii Kłodnica, asymilacji ze środowiskiem lokalnym.” (s.106). Uszczegółowieniem problemu badawczego i sformułowanego celu badawczego są trzy pytania badawcze:

„[P 1] Czy istnieją kulturowe wzory religijności charakterystyczne dla Kłodnicy?

[P 2] Czy dokonuje się zmiana kulturowych wzorów religijności charakterystycznych dla Kłodnicy?

[P 3] Na czym polega zmiana kulturowego wzoru religijności charakterystycznego dla Kłodnicy?” (s. 111).

Z tymi pytaniami korespondują hipotezy badawcze, w których Autor wyodrębnia „główną” i trzy szczegółowe: „Główną hipotezą jest istnienie kulturowych wzorów

religijności charakterystycznych dla społeczności lokalnej Kłodnicy, zawierających silne elementy charakterystyczne dla społeczności typu wiejskiego.”(s.111).

„ [H 1] Istnieją kulturowe wzory religijności charakterystyczne dla społeczności lokalnej Kłodnicy.

[H2] Dokonuje się zmiana kulturowych wzorów religijności charakterystycznych dla Kłodnicy.

[H3] Zmiana kulturowego wzoru religijności polega na osłabieniu funkcji ornamentacyjnych i identyfikacyjnych religijności na rzecz profetycznych i eudajmonologicznych.” (s.111)

W tym samym akapicie Autor formułuje przypuszczenie, „że Kłodnica stanowi wręcz modelowy przykład homogenicznej kulturowo i wyznaniowo społeczności, funkcjonującej i realizującej ład społeczny oparty na schemacie wiara-rodzina-praca, o usankcjonowanych tradycją wzorach zachowań, które jednak coraz częściej i w sposób zdecydowany poddane zostają oddziaływaniu czynników zewnętrznych, powodujących transformację paradygmatów, a czasem ich kwestionowanie.” (s.112).

Aby odpowiedzieć na postawione pytania badawcze i sformułowane hipotezy Doktorant zrealizował badania empiryczne na celowo dobranej próbie badawczej mieszkańców Kłodnicy liczącej 144 osoby. Ze względu na cel badań (pokazanie zależności pomiędzy realizacją kulturowych wzorów religijności charakterystycznych dla Kłodnicy a okresem zamieszkiwania w tej społeczności) próba badawcza została podzielona na trzy kategorie: A. zamieszkujący od urodzenia (55 osób), B. osoby przybyłe do Kłodnicy przed 2000 rokiem (25 osób), C. mieszkańcy, którzy osiedlili się w Kłodnicy „w roku 2000 bądź latach kolejnych” – 64 osoby.(s. 121). Żalować należy, że Doktorantowi nie udało się zrealizować pierwotnego zamierzenia (o którym pisze na s.120) aby te trzy kategorie respondentów były równoliczne, jak również tego, że mając obiektywne trudności z doбором respondentów zaliczonych do kategorii B, nie zrezygnował z obecności tej kategorii w próbie badawczej. Bowiem jej mała liczebność, a także fakt stosunkowo częstego zamieszkiwania osób do niej należących we wspólnym gospodarstwie z respondentami kategorii A (s.121), rodzi wątpliwości metodologiczne i umniejsza poznawczą wartość przeprowadzanych analiz porównawczych pomiędzy tymi trzema kategoriami Kłodniczan.

Metodę zbierania danych Doktorant określa dość swobodnie jako „badania kwestionariuszowe” (s.118), w których „Dominującą techniką badawczą była ankieta, jednak zarówno na etapie pilotażu, jak i badań właściwych wykorzystywano metodę wywiadu. Po części wynikało to z konieczności weryfikacji narzędzia badawczego, ale także z faktu, że

części respondentów niektóre pytania otwarte nastroczały pewnych trudności. Intencją autora nie było wpływanie na poglądy respondentów znajdujące odzwierciedlenie w ankiecie, a jedynie uzupełnienie odpowiedzi na pytania, które ankietowani pomijali podczas samodzielnego wypełniania formularza. Badania pilotażowe, prowadzone w formie wywiadu, miały na celu ocenę sprawności narzędzia badawczego. Wywiady przeprowadzono z 9 osobami, a ich wynik nie został uwzględniony w docelowej grupie 144 respondentów.(...)”s.119. Zacytowałam dłuższy fragment autorskiego opisu zastosowanej metody badawczej, gdyż nie znajduję w nim doprecyzowania rodzaju zastosowanej techniki ankietowej (ankieta pilotowana? ankieta rozdawana?), a także niejasną jest dla mnie „procedura dopytywania” tych respondentów, którzy „pominęli” pewne pytania w kwestionariuszu ankiety – czy Doktorant nie obawiał się swoistego wymuszania odpowiedzi respondenta oraz naruszenia jednolitości (standaryzacji) zastosowanej techniki zbierania danych? To pytanie jest tym bardziej zasadne, że Doktorant – w dalszym akapicie – określa zastosowane narzędzie badawcze jako „kwestionariusz anonimowego wywiadu standaryzowanego, którego wypełnienie zabierało około jednej godziny (...)” (s. 119). Zastosowany kwestionariusz (zamieszczony w *Aneksie*) zawiera pytania stosowane tradycyjnie przez wielu badaczy religijności w Polsce, jego krótką charakterystykę znajdujemy na s.119-120, nie podano w niej jednak czy któreś z zamieszczonych w nim pytań (a może kilka?) były oryginalnymi pytaniami ułożonymi lub zmodyfikowanymi (w stosunku do powszechnie używanych w badaniach tej problematyki) przez Doktoranta. Wydaje się, że zamieszczenie takiej informacji byłoby zgodne z przyjętymi w środowisku socjologicznym standardami prowadzenia badań empirycznych.

Pozostając przy recenzowaniu warsztatu badawczego Doktoranta należy wymienić dwa rodzaje źródeł informacji z jakich korzystał – są to źródła zastane w postaci „rocznych sprawozdań duszpasterskich oraz statystyk *dominantes* i *communicantes*” (s. 120) i źródła wywołane pozyskane zarówno wymienioną wyżej metodą ankiety (wywiadu?), jak również metodą jakościowych wywiadów pogłębionych z – jak Autor nazywa – „ekspertami społecznymi”, do których zaliczył „osoby kierujące Szkołą oraz filią Biblioteki” i „duszpasterzy, opisujących fenomeny religijności z pozycji eksperckiej” (s. 120), do których należą „emerytowany i obecny proboszcz” parafii w Kłodnicy (s.122). Wywiady swobodne zostały również przeprowadzone z byłym i aktualnym kościelnym tej parafii a także z katechetką oraz „świeckim Nadzwyczajnym Szafarzem Najświętszego Sakramentu”, jako osobami cieszącymi się „szczególnym szacunkiem i autorytetem w środowisku parafii”(

s.122). Na podstawie tej enumeracji, rozsianej na kilku stronach opracowania, można przypuszczać, że Doktorant przeprowadził łącznie 8 wywiadów jakościowych z osobami uznanymi za ekspertów. Autor nie podaje również zestawu problemów na jakich koncentrowały się wywiady pogłębione, nie ma też informacji czy były one nagrywane i transkrybowane, a także jaką zastosował metodę przy analizie treści pozyskanych w badaniach jakościowych. Do zastosowanych metod badawczych mgr Tomasz Piechniczek zalicza również „systematyczną obserwację”, jaką prowadził od czasu swojego zamieszkania w Kłodnicy w 2003 roku. Jak słusznie zauważa ta obserwacja stała się „motywytem podjęcia szczegółowych badań”. Mimo zastrzeżeń Doktoranta odnośnie do charakteru tej obserwacji (nieuplanowana) wydaje się, że była ona istotnym, ważnym poznawczo sposobem eksploracji zjawiska, które później Autor uczynił przedmiotem swojej rozprawy doktorskiej. Generalnie zastosowana procedura badawcza jest metodologicznie poprawna, wyjaśnienia wymagają jedynie podniesione wyżej wątpliwości.

Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa doktorska składa się ze *Wstępu* (s. 9-12), dwóch rozdziałów teoretycznych – rozdział 1. *Kulturowy wymiar budowania społeczności lokalnej* (s.13-36) i rozdział 2. *Miejsce religii w życiu społeczności lokalnej* (s.37-78), rozdziału metodologicznego *Założenia metodologiczne badań* (s.105-122) i pięciu rozdziałów empirycznych będących efektem przeprowadzonych badań empirycznych (rozdz.3.,s.79-104, rozdziały 5,6,7,8 na s.123-242). W interesującym rozdziale 3. *Kłodnica jako miejsce przemian społeczno-kulturowych* znajdujemy wielobarwny obraz lokalnej społeczności, w której Autor przeprowadził badania. Pomieszczono w nim charakterystykę położenia geograficznego, topograficznego i administracyjnego Kłodnicy, zarys historii miejsca, uwypuklono rolę – w przeszłości i obecnie – parafii rzymskokatolickiej w budowaniu lokalnej tożsamości. Monograficzny opis Kłodnicy zawarty w tym rozdziale wraz z socjograficzną i socjologiczną charakterystyką parafii kłodnickiej, specyfiką lokalnych obrzędów religijnych i wzorów zachowań w przestrzeni sakralnej, a także z opisem roli lokalnych instytucji kultury (szkoła i biblioteka) ma znaczącą wartość poznawczą dla całej rozprawy. Znajdujemy w nim rzetelny opis faktograficzny poparty danymi ze źródeł urzędowych i z wywiadów swobodnych, a także z obserwacji prowadzonej przez Autora, i opis ten jest obudowany adekwatnymi odwołaniami do powiązanej z problematyką rozdziału literatury socjologicznej.

Kolejne cztery rozdziały (5,6,7,8) zawierają analizę i interpretację wyników badań przeprowadzonych w okresie wrzesień 2011 – maj 2012, wśród 144 mieszkańców Kłodnicy podzielonych na trzy kategorie wyróżnione według kryterium długości zamieszkiwania w Kłodnicy. Zawartość tych rozdziałów odpowiada zaprezentowanej w rozdziale metodologicznym koncepcji badania empirycznego i prowadzony w nich wywód dąży do uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz mierzy się z przyjętymi wcześniej hipotezami. W świetle wyników zrealizowanych badań empirycznych Autor omawia religijność Kłodniczan uwzględniając istotne dla niej parametry (globalny stosunek do wiary i praktyk religijnych, parametr rytualny, wspólnotowy (wspólnotowo-instytucjonalny), konsekwencyjny (moralny)), analizuje charakterystyczne dla badanego środowiska kulturowe wzory religijności próbując ukazać ich trwałość i zmienność w zależności od poziomu zakorzenienia respondentów w lokalnej społeczności, pokazuje zróżnicowanie identyfikacji społecznych oraz kulturowe i religijne aspekty lokalnej tożsamości. Zamieszczone w tych rozdziałach analizy danych empirycznych sprowadzają się do omawiania rozkładów częstotliwości brzegowych („marginesów”) wartości poszczególnych zmiennych w trzech kategoriach respondentów. Wartości te Autor prezentuje w liczbach bezwzględnych, jak i w odsetkach, przy czym podstawą procentowania są ogólne liczebności poszczególnych kategorii respondentów. Również analizę porównawczą prowadzi tylko pomiędzy tymi trzema kategoriami, natomiast nie podaje wartości poszczególnych zmiennych na poziomie ogółu badanych (N=144) i trudno mi dociec powodów rezygnacji z tej informacji. Drugim zabiegiem analitycznym są tabelaryczne zestawienia – w rozdziałach 5.i 6. zamieszczono po dwie tabele, w rozdziale 7. są trzy tabele oraz osiem tabel w rozdziale 8. W odniesieniu do niektórych z tych zestawień tabelarycznych nasuwa się krytyczna uwaga dotycząca braku rekodowania zmiennych w sytuacji gdy żaden respondent nie wskazał proponowanej odpowiedzi (np. zestawienie odpowiedzi w tab.8, rozdz.7. (s. 207-211) zyskałoby na przejrzystości gdyby siedmiostopniową skalę „ znaczenia w życiu respondenta” wymienionych wartości przekształcić w pięciostopniową, a także zrezygnować z prezentowaniu rozkładu kategorii „inne”, której nie wybrał żaden respondent(!)).

Wyniki uzyskane w badaniach empirycznych wymagają od badacza nie tylko metodologicznie poprawnej analizy ale również trafnej interpretacji i umiejętności formułowania wniosków. Cecha charakterystyczną interpretacyjnego wywodu Doktoranta, dotyczącego wyników przeprowadzonych przez niego badań, jest bardzo częste odwoływanie

się do innych autorów i wniosków jakie formułowali na podstawie swoich badań. Nie kwestionując ich zasadności, pragnę jednak zauważyć, że nie zawsze ten zabieg jest trafny i nadmiar odwołań do cudzych konstatacji (np. w rozdz. 5. jest 69 przypisów, w rozdz.6. jest ich 74 , w kolejnym rozdziale - 64 przypisy i w rozdziale 8 – aż 94!) odsuwa na plan dalszy wyniki autorskich badań Doktoranta i powoduje zaciemnianie wypływającego z nich obrazu.

Pracę wieńczy *Zakończenie* (s.243-249) zawierające podsumowanie głównych wniosków wynikających z przeprowadzonych obszernych analiz literatury przedmiotu i autorskich badań empirycznych. Zamieszczono również króciutkie *Postscriptum* (s. 250) i *Aneks* zawierający *Kwestionariusz wywiadu* (s.251-265). Zgodnie z wymogami pracy naukowej na samym końcu publikacji znajduje się *Bibliografia* (s.266-280), która jest bardzo obszerna – 299 pozycji (w tym 13 obcojęzycznych) oraz 8 stron internetowych. Zarówno obszerna bibliografia, jak i liczba przypisów (najczęściej bardzo rozbudowanych) pokazuje - na co zwracałam już uwagę we wcześniejszej części recenzji - dobre zapoznanie się Doktoranta z literaturą przedmiotu i zasadne jej przywoływanie szczególnie w teoretycznych rozdziałach pracy.

Układ pracy oceniam generalnie jako poprawny i logiczny, z jednym wyraźnym zastrzeżeniem odnośnie do umiejscowienia rozdziału 3. zawierającego opis badanej społeczności lokalnej i tym samym należącego do empirycznej części rozprawy. Wedle mojej opinii, rozdział ten powinien być zamieszczony bezpośrednio po rozdziale metodologicznym.

Uwagi polemiczne i problemy do dyskusji

Problematyka, jaką Doktorant objął swoimi badaniami empirycznymi, jest nad wyraz obszerna i analiza zgromadzonego materiału badawczego, a także jego interpretacja była – jak się wydaje – dość dużym wyzwaniem. Doceniając wkład pracy Doktoranta i oryginalność niektórych pomysłów interpretacyjnych nie chciałabym zrezygnować zupełnie z przysługującego recenzentowi prawa do polemiki. Spośród wielu kwestii wybrałam trzy. Pierwsza dotyczy Hipotezy 3., w której Autor zakłada zmianę *kulturowego wzoru religijności polegającą na osłabieniu funkcji ornamentacyjnych i identyfikacyjnych religijności na rzecz profetycznych i eudajmonologicznych.* (s.111). W lekturze rozprawy nie znalazłam (być może umknęło to mojej uwadze, mimo uważnej lektury) wyjaśnienia co Doktorant rozumie pod pojęciem „eudajmonologiczna” funkcja religijności oraz – i to jest moja główna wątpliwość – jakie zmienne w przeprowadzonych badaniach, realizowanych za pomocą

wystandaryzowanego kwestionariusza, uznał za wskaźniki tej funkcji? Druga kwestia, którą chciałabym podnieść, dotyczy konstatacji Autora sformułowanej na s.149: *Miarą aktywności obywatelskiej, a pośrednio także żywotności religijnej jest identyfikacja ze sprawami wspólnoty parafialnej, przejawiająca się m.in. aktywnością w grupach parafialnych, a przynajmniej ich znajomością.* Wydaje się, że przynależność do grup i wspólnot religijnych działających na terenie parafii jest przede wszystkim wskaźnikiem religijności i jest związana z rolą wiernego, a nie rolą obywatela. Owszem, w opisach aktywności obywatelskiej i ewidencjonowaniu przynależności do stowarzyszeń i fundacji zamieszcza się kategorię „organizacje religijne” (np. z *Diagnozy społecznej 2013* wynika, że spośród ogółu osób, które należą do jakichkolwiek organizacji, zdecydowanie najczęściej (23,9 proc.) działają w organizacjach religijnych (*Diagnoza społeczna 2013*: 278), ale ta przynależność jest w pierwszej kolejności motywowana religijnie i jest bezpośrednim, a nie pośrednim – jak pisze Doktorant – wskaźnikiem religijnej żywotności. Po trzecie wreszcie chciałabym się odnieść polemicznie do relacji pomiędzy więzią parafialną i kryteriami środowiskowej typologii parafii (parafie wiejskie, miejsko-wiejskie i miejskie). Główną cechą generującą ten podział była i jest lokalizacja kościoła parafialnego i administracyjne granice parafii. Jeśli badaliśmy (zarówno na reprezentacyjnych, ogólnopolskich próbach badawczych, a także na lokalnych próbach badawczych) związek więzi parafialnej i typu parafii to zmienną niezależną był typ parafii, a nie więź z parafią. Natomiast w stwierdzeniu Doktoranta *Szczególnie interesujące wydają się być odpowiedzi na pytanie o poczucie więzi z parafianami, gdyż pośrednio pozwalają one określić typ parafii – silna identyfikacja parafialna występuje relatywnie najczęściej wśród mieszkańców parafii wiejskich* (s. 128) nastąpiło odwrócenie charakteru zmiennych i błędne wnioskowanie jakoby poziom więzi z parafią desygnował parafię do określonego typu środowiskowego.

Ogólna ocena dysertacji i wnioski końcowe

Dokonując oceny merytorycznej pracy mgr. Tomasza Piechniczka należy przede wszystkim podkreślić, że bardzo dobrze sprecyzował i uzasadnił potrzebę zbadania podjętego problemu. Poza tym przeprowadzone badania odpowiadają w pełni zasadom metody naukowej, objęły bowiem wszystkie jej składniki (etapy), co jest podstawową płaszczyzną oceny tego rodzaju prac. Formalna strona pracy (przypisy, bibliografia) zasługuje na ocenę pozytywną i również – co należy podkreślić – rozprawa napisana jest bardzo dobrą

polszczyzną z zachowanie reguł gramatycznych i stylistycznych, a zatem jest to bardzo dobra redakcja językową.

Szczegółowe uwagi i zastrzeżenia, jakie sformułowałam wyżej do fragmentów poszczególnych rozdziałów, nie umniejszają mojej pozytywnej oceny merytorycznej całej pracy. Podjęta przeze mnie polemika z Autorem mieści się w ramach dyskusji naturalnej dla naukowych dociekań. Na koniec pragnę podkreślić zaangażowanie Doktoranta w problematykę, którą uczynił przedmiotem swojej dysertacji. To zaangażowanie, połączone z wyczuwalną w trakcie lektury sympatią Autora do badanej społeczności lokalnej i jej mieszkańców (szczególnie tych zakorzenionych tam od urodzenia), nie zaburzyło standardów obiektywizmu wymaganych w pracach naukowych. Można zatem zasadnie stwierdzić, że rozprawa potwierdza umiejętność Pana mgra Tomasza Piechniczka samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a przede wszystkim pokazuje jego znaczący kapitał intelektualny w zakresie socjologii religii i socjologii kultury.

Konkludując, stwierdzam z pełnym przekonaniem, że recenzowana rozprawa doktorska Pana magistra Tomasza Piechniczka pt. *Kultura i religijność w życiu miejskiej społeczności lokalnej. Socjologiczne studium przypadku. Kłodnica w Rudzie Śląskiej* spełnia ustawowe warunki stawiane pracom doktorskim i wnoszę do Rady Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach o dopuszczenie do publicznej obrony.

(– Elżbieta Firlit)